

4. BOYUT Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi 4. BOYUT Journal of Media and Cultural Studies

Söyleşi | Interview

🔓 Açık Erişim | Open Access

Kapitalizmin Ardından Gelen Yeni Çağ – Prof. Dr. Veysel Batmaz ile Dijitalizmin İzinde

The New Era Following Capitalism – Following Digitalization with Prof. Dr. Veysel
Batzmaz

Interviewer: Yağmur Gümüşboğa ¹ & Irmak Taştan Kaplan ²

¹ İstanbul Beykent Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Halkla İlişkiler ve Tanıtım programı, İstanbul, Türkiye

² İstanbul Üniversitesi, Yeni Medya ve İletişim Yönetimi Yüksek Lisans Programı, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Veysel Batmaz söyleşisini izlemek için tıklayınız

Dijital çağın düşünsel temellerini anlamak, artık yalnızca teknoloji üzerine değil, insanlık tarihinin tüm üretim biçimleri üzerine düşünmeyi de gerektiriyor. Prof. Dr. Veysel Batmaz, “Kapitalizme Karşı Dijitalizm – Yeni Ekümenik Dünya Düzeni: Dijitalizmde Devletin Boyutları (Digitalism vs. Capitalism: The New Ecumenical World Order: The Dimensions of State in Digitalism)” adlı kitabında, kapitalizmin sınırlarını aşan yeni bir çağın doğuşunu tartışmaya açıyor. Feodalizm nasıl kapitalizmi doğurduysa, kapitalizmin de dijitalizmi doğurduğunu ileri süren Batmaz, bu süreci bir yok oluş değil, insanın teknolojiyle kurduğu kadim ilişkisinin yeni bir evresi olarak konumlandırıyor. Ona göre dijitalizm, üretim araçlarını kökten dönüştürürken emeğin yerine enerjiyi, sermayenin yerine veriyi koyuyor ve insanı üretim sürecinin dışına taşıyarak toplumsal yapıyı yeniden tanımlıyor. Bu bağlamda dijitalizm, yalnızca ekonomik bir dönüşüm değil, aynı zamanda yeni bir ekümenik düzenin felsefi zeminini de oluşturuyor. Aşağıdaki söyleşi, Batmaz’ın bu kitabında ortaya koyduğu kavramsal derinliği, Marx’tan McLuhan’a uzanan düşünsel bir çizgide ele alıyor ve dijital çağın insan, devlet ve teknoloji üçgenindeki yeni anlamlarını sorguluyor.

Hocam, kitabınızda “Feodalizm kapitalizmi doğurduysa, kapitalizm de dijitalizmi mi doğuruyor?” diyerek tarihsel bir süreklilik öneriyorsunuz. Sizce dijitalizm, kapitalizmin kendi iç çelişkilerinden doğan yeni bir aşama mı, yoksa onu aşan tamamen farklı bir üretim biçimi midir?

Veysel Batmaz: Tamamen farklı bir üretim biçimi ama bu durumu, yani feodalizm kapitalizmi doğurdu, kapitalizm de dijitalizmi doğurdu, tersinden de okuyabiliriz. Kapitalizm feodalizmi öldürdü, dijitalizm de kapitalizmi öldürüyor. Dolayısıyla asıl benim vurgulamak istediğim, bu yok etme sürecinin yaşandığını ortaya koymak ve bunu bir şekilde teknolojiyle ilişkilendirmek. Çünkü dijital dediğimiz olgu, hangi açıdan

Atıf | Citation: Gümüşboğa, Y. & Taştan Kaplan, I. (2025). Kapitalizmin ardından gelen Yeni Çağ – Prof. Dr. Veysel Batmaz ile dijitalizmin izinde. 4. BOYUT Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi–4. BOYUT Journal of Media and Cultural Studies, (27), 169-182. <https://doi.org/10.26650/4boyut.2025.1814284>

 This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

 2025. Gümüşboğa, Y. & Taştan Kaplan, I.

 Sorumlu Yazar | Corresponding author: Yağmur Gümüşboğa yagmurgumusboga@beykent.edu.tr

bakarsanız bakın, birçok aşamada insan müdahalesi, insanın bunu yaratması, oluşturmaya, inşa etmesi gibi süreçleri de kapsayan teknolojik bir süreçtir. Feodalizm pek teknolojik bir süreç değildi. Kapitalizmin ise endüstrileşmeyle birlikte ya da endüstrileşmenin getirdiği bazı sonuçların tekrar tekrar ve sürekli biçimde yinelenmesi açısından teknolojiyle ilişkili bir yapıya sahip olduğu düşünülüyor.

Tabii teknolojiyle de ilgili ama o da tam anlamıyla insanı ortadan kaldırıp yalnızca teknolojinin bütün sosyal, ekonomik ve politik hayata sirayet etmesini sağlamadı. Ancak dijitalizm öyle değil; dijitalizm gerçekten insan ögesini neredeyse, hatta bir süre sonra üretim sürecinin dışına çıkarıp bambaşka bir konuma getirecek aslında bu süreç şimdiden başladı bile. Bununla ilgili şikayetler de dile getiriliyor. İnsanlar özellikle yapay zekâ gibi gelişmelerden ürkmeye başlıyorlar; Robotlar bizi ele mi geçirecek, yapay zekâ insanlığımızı mı yok edecek? gibi endişelerini ifade ediyorlar. Ancak bu kaçınılmaz bir süreç. Dijitalizm yalnızca yeni bir üretim tarzı değil, aynı zamanda bir üretim ve tüketim biçimi olarak ortaya çıkıyor ve kapitalizmi yavaş yavaş ortadan kaldırıyor. Marx'ta bu eksik değil aslında ama kavramsal olarak üretim-tüketim tarzı boyutuyla henüz tam anlamıyla tanımlanmamış durumda.

Şahsi kanaatim, burada en çok korktuğumuz şeyin robotlar ya da yapay zekâ değil; insanın “hiçbir işe yaramayan” bir varlık konumuna gelmesi olduğunu düşünüyorum.

Veysel Batmaz: Tabii bu süreç böyle de gözlemlenebilir veya açıklanabilir ama özellikle eğer konumuz Marx ise, aslında Marx tüketimin yabancılaşmasıyla ilgili birtakım şeyler söylemekle birlikte, bunun üretime, üretim araçlarına ve üretilen nesnelere yönelik bir yabancılaşma olduğunu da ortaya koyar. Dolayısıyla üretimin ortadan kalkması, büyük ihtimalle Marx'ın yabancılaşma dediği şeyin de ortadan kalkmasını getirecektir. Çünkü biz neyi tüketiyoruz? Ürettiğimizi tüketiyoruz. Dolayısıyla insan bilinci, insan zihni, insan algısı da bir şekilde hem yarattığına hem dışladığına hem de esiri olduğuna yabancılaşır.

Üretimdeki sonuçlar bazen zihinseldir özellikle medyada olduğu gibi bazen de nesneldir; endüstriyel ya da fabrikasyon üretimlerin yarattığı tüketim nesneleri gibi. Dolayısıyla teknolojinin üretimi ortadan kaldırması gereken bir şey olduğu söylenebilir; bu, karşı çıkılması gereken bir durum değil. Bu noktada Marx'ın bir miktar yanlış anlaşılması da söz konusudur. Neden yanlış anlaşıldığını şöyle açıklayabiliriz: Teknoloji dediğimiz şeyin kökenine, yani insanın ilk oluşum dönemlerine gidersek ki bu dönem milyonlarca yıl öncesine dayanıyor bizim algılayabildiğimiz ve anlamlandırabildiğimiz dönem belki on beş, yirmi belki de otuz bin yıl öncesine uzanıyor. Buraya baktığımızda, teknoloji denilen şeyin kendi dinamiği olan bir olgu olarak, sosyal, politik ya da ekonomik kurumların henüz oluşmadığı bir toplumda ortaya çıktığını ve bağımsız bir yapıya büründüğünü görüyoruz.

Bu bağımsızlığın nedeni, insan zihniyle doğa arasındaki mücadelenin sonucu olarak ortaya çıkmış olmasıdır. İnsan, yaşamak için beş duyusuyla zayıf kaldığı durumlarda doğayla mücadele etmek zorunda kalmıştır: barınak yapmak, yiyecek bulmak, enerji elde etmek, doğal olaylara karşı korunmak... Çünkü beş duyusu hayvanlar ya da bitkiler kadar güçlü değildir. Bunun antropolojik, organik ya da biyolojik birçok nedeni olabilir ama en önemlisi, bu durumu böyle varsaymaktır. Yani, beş duyumuz yetersiz olduğu için doğayla mücadelemizi “uzantılarımız” aracılığıyla yürütüyoruz.

Marshall McLuhan ya da Harold Innis buna dikkat çeker; ona göre teknolojik araçlar, insan organlarının zamana ve mekâna uzamasıdır. Bu sadece fiziksel aletler biçiminde gerçekleşen bir uzama değildir; konuşma da böyledir. Hayvanlardan ayrıldığımız nokta olan konuşma, beyin içinde gerçekleşen işlemlerin bazen farkında olduğumuz, bazen olmadığımız işlemlerin dışa aktarımıdır. Bunu kulakla, dille, sonra da görsellikle yaparız. İşte bunların tümü aslında teknolojidir, fakat çoğu zaman biz buna teknoloji demeyiz. Oysa Harold Innis buna teknoloji diyor, Marshall McLuhan buna teknoloji der; zihinsel teknolojiler de dahil. Örneğin istatistik alalım: istatistik nedir? Olasılıkları ve nedensellikleri anlamaya yarayan matematiksel bir dil yaratmaktır, yani zihinsel bir teknolojidir. Konuşmak, yazmak, matematik kurmak neyse, bu da onun

uzantısıdır. Dolayısıyla insan, zihniyle ve organlarıyla yaşamını sürdürebilmek için uzantılar yaratır. Bunlar genellikle teknoloji olarak tanımlanır. Dolayısıyla bunların bir bağımsızlığı var. Bu teknolojiler bir noktadan sonra zihinden bağımsız gibi hareket etmeye başlarlar ama yine de zihnin içindedirler. Örneğin bir tırmık, çapa, çekiç ya da tornavida; bunlar kollarımızın uzantısıdır. Teleskop, gözlük gibi araçlar da görüşümüzün uzantısıdır. Bu uzamalarla birlikte doğaya daha kolay, daha hızlı ve daha etkili şekilde hükmedebilir, hatta onu sömürebiliriz. İnsan yaşamı, özünde böyle bir şeydir.

Dolayısıyla insanın teknolojiyle kurduğu ilişkinin hikayesi, kendiliğinden neredeyse dijitalizme kadar gelmiştir. Dijitalizm bugün ekonomik, politik ve sosyolojik olarak tanımladığımız kapitalizmi yok etmeye başlamıştır. Bunu yalnızca insanı üretim sürecinden çıkararak değil, aynı zamanda değişim değerinin kullanım değerine dönüşmesi yoluyla yapmaktadır. Kapitalizm değişim değeri üzerine kuruludur. Feodalizmde de değişim değeri vardı ama kapitalizmdeki kadar belirleyici değildi. Marx bunu açıklar. Bugün ise değişim değeri dijital unsurlar aracılığıyla ortadan kalkıyor. Örneğin cep telefonunuza indirdiğiniz uygulamalar genellikle bedavadır; finansmanını reklamlar veya başka modellerle sağlarlar. Ancak bu uygulamaları siz satamazsınız. Bir ceket alıp kullandıktan sonra satabilirsiniz, çünkü onun hem kullanım hem değişim değeri vardır. Ama dijital ürünlerde bu yoktur. WhatsApp'ı ya da Instagram'ı satamazsınız. Dolayısıyla dijitalizm, tıpkı kapitalizmin feodalizmi ortadan kaldırdığı gibi, değişim değerini sıfırlayarak kapitalizmi yok etmektedir. Bu süreçte insanı üretimden dışlamakla kalmıyor, aynı zamanda onu yabancılaşmadan da bir ölçüde kurtarıyor olabilir. Tüm bunlara baktığımızda, teknoloji denilen şey kapitalizmi yok ediyor tıpkı geçmişte feodalizmi ortadan kaldırdığı gibi.

Marx'ın üretim biçimleri teorisini dijital çağın bağlamına taşıyorsunuz. Bu çerçevede veri, algoritma ve yapay zekâ günümüzün üretim araçları olarak değerlendirilebilir mi? Eğer öyleyse, bu araçların “emek” kavramını dönüştürme biçimi nasıl tanımlanabilir?

Veysel Batmaz: Bu kavramları, özellikle veri, algoritma ya da büyük modelleri ele aldığımızda, aslında bunların hepsi birer üretim aracıdır. Neden üretim aracı? Çünkü konuşma da bir üretim aracıdır. Peki biz neden konuşuyoruz? Birbirimizi sevdiğimiz için değil. Elbette sevgi, duygusallık ya da şefkat gibi insani dediğimiz duygular bu sürecin içinde ama asıl mesele bu değil. Üstelik bu duyguların benzer biçimleri hayvanlarda da var; biz çoğu zaman onları görmezden geliyor ya da önemsiz sayıyoruz. Oysa bütün bunlar konuşmayla ilgilidir. Eğer biz konuşma denilen şeyi bir uzantı olarak, yani zihinsel bir teknolojik uzantı olarak yaratmasaydık, “insani” diye adlandırdığımız hiçbir şeye sahip olamazdık. Örneğin sevgimi ifade edemiyorsam, gerçekten seviyor muyumdur? Belki içimde bir arzu, bir cazibe, bir istek olabilir ama onu ifade edemediğim sürece onun farkına varmam mümkün değildir. İnsanlık tarihi de bize bunu gösteriyor: insan, duyduğu şeyi anlamlandırmak ve var kılmak için onu dile dökmek zorundadır. Dolayısıyla her şey konuşmayla başlıyor. O zaman veri dediğimiz şey de aslında bir konuşmadır; istatistiksel analiz de bir konuşmadır. Hatta kuantum mekaniğiyle ilgili yapılan deneyler bile, temelde konuşmaya dayanır. Fizikçiler birtakım araçlar, ışınlar, protonlar, elektronlar kullanarak deneyler yapar; sonuçlarını gözlemler, adlandırır, tartışır ama sonunda hepsi semantik bir noktaya gelir: “Bunu nasıl adlandıracağız? Nasıl anlatacağız?” Bilinç var mı, yapay zekâ bilinçli olabilir mi, makine bilinçli konuşabilir mi gibi sorular da aynı şekilde konuşmaya dayalıdır. Yani aslında konuşma dediğimiz şey en geniş anlamıyla üretimdir. Her şey buna dayandığına göre, bizim yaptığımız diğer tüm şeyler de veri toplamak, algoritma kurmak, modeller geliştirmek birer üretim aracıdır. Bu üretim araçları bize ne sağlar? Birincisi, yaşamı kolaylaştırır. İkincisi, her şeyi hızlandırır. Üçüncüsü ise büyütür. Eğer bir teknolojik araç, bir konuşma biçimi ya da zihinsel teknoloji bu üç işlevi yerine getiriyorsa, kullanılabilir hale gelir. Örneğin bir zamanlar faks makineleri vardı; şimdi yok. Neden? Çünkü aynı işi daha hızlı, daha kolay ve daha büyük ölçekte yapan teknolojiler çıktı. İşte teknolojinin amacı budur. Bu amacı teknolojiye yükleyen şey ise konuşma yoluyla oluşan zihinsel faaliyetler.

İnsanın temel eğilimi her zaman aynıdır: yaşamını kolaylaştırmak, hızlandırmak ve büyütme. Sabah uyanmaktan gece uykuya dalmaya kadar, hatta rüyalarımızda bile bunu isteriz. Dolayısıyla teknoloji dediğimiz şey de tam olarak budur. Bu ister dijital ister zihinsel isterse araçsal biçimde olsun, hepsi aynı işlevi yerine getirir.

Bu nedenle bugün veri, algoritma ya da büyük modeller dediğimiz tüm yapılar da üretim araçlarıdır. Bunlar, insanın doğaya karşı varlığını sürdürebilmesi için geliştirdiği zihinsel uzantılardır.

İşte dijitalizm dediğimiz şey de tam olarak budur.

Aslında emeğimizi dönüştürüyor diyoruz hocam..

Veysel Batmaz: Aslında emek kavramına artık bu şekilde bakmamak gerekiyor. Bu, klasik iktisatçılardan, özellikle Marx’tan miras kalmış bir anlayış. Ben emeğin bu kadar yüceltilmesi ya da abartılması fikrini çok eskiden beri doğru bulmuyorum. Çünkü emek dediğimiz şey enerjisiz var olamaz. Öyleyse emek yerine enerji kavramını koyabiliriz. Enerji nerede var? Güneşte, toprakta, suda, havada, rüzgârda... Biz enerjiyi üretmiyoruz; yalnızca var olan enerjiyi alıp üretim sürecinde kullanıyoruz. “Ama barajlar elektrik enerjisi üretiyor” denebilir. Fakat aslında orada enerjiyi üreten biz değiliz; suyun hareketi, yani doğanın kendi döngüsü. Biz sadece o enerjinin akışını yönlendirecek kanalları, teknikleri, mekanizmaları yaratıyoruz. Dolayısıyla emek yerine enerji kavramını koyduğumuzda insanlık tarihinin daha anlaşılır hale geldiğini düşünüyorum. Emek dendiğinde, sanki teknoloji ve enerji bu denklemden çıkarılmış gibi oluyor.

Basit bir örnek verelim: Bir köylü tarlasına bakıyor. Yanında bir traktör, elinde bir çapa var. Allah verdi, diyor, güneş açtı, yağmur yağdı. Ama elindeki çapayı ya da yanındaki traktörü fark etmiyor. Oysa istediği kadar yağmur yağsın, güneş parlasın; çapa olmasa, traktör olmasa üretim gerçekleşmez. Aynı şekilde biz de kalemle yazı yazarken kalemi fark etmiyoruz. Ama yazıyı kalem yazıyor, biz değil. Tabii kalemi de insan üretti ama sonuçta her şeyin merkezinde enerji var. Eğer enerjim olmasa, düşünemem, konuşamam, yazamam. Bu yüzden emek yerine enerji kavramını koymamız gerekiyor. Aslında bu biraz karmaşık bir konu. Franz Mehring’in Lenin’in Ampiryokritisizm üzerinden eleştirdiği isimlerden biridir, enerjitizm olarak adlandırdığı, emeği enerjiyle ilişkilendiren bir düşünce akımı var. Tarihsel olarak da enerji kavramını merkeze alan bu yaklaşım, özellikle Viyana Okulu içinde gelişmiş bir düşünce geleneğine dayanıyor. Pozitivist ya da mantıksal felsefe çevreleri, emeği enerjinin bir türevi olarak ele alır. Bu düşünce biçimi bence dijitalizmi anlamak için en doğru kaynaklardan biridir. Çünkü dijitalizmle emek arasındaki çatışma tam da buradan doğar: dijital üretim emeği dışlıyor, emeği üretimin bir parçası olmaktan çıkarıyor ve işe yaramayan insanlar yaratıyor. Ama enerji kavramı böyle değildir. İnsan hiçbir şey yapmasa bile enerji harcar. Zaman geçirir, düşünür, yaşar.

Marx’ın emek-değer teorisinin eksik yanı da tam buradadır. Ne Marx ne de ondan önce gelen David Ricardo, Adam Smith gibi düşünürler enerjiyi denkleme dahil etmemişlerdir. Değeri emeğin yarattığını söylemişler, ama enerjinin kaynağını göz ardı etmişlerdir. E o zaman enerji nerede? Oysa enerjiyi üreten doğanın kendisidir güneş, su, toprak, hava... İyonya doğa filozofları örneğin Thales, Anaksimenes, Herakleitos bunu çok erken dönemde fark ettiler. Onlara göre evrendeki her şeyin kaynağı doğanın bu temel unsurlarıydı. İnsan emeği, bu enerji akışının yalnızca bir uzantısıydı.

Bu noktada Marx’ın doktora tezine, yani Demokritos ve Epiküros’un Doğa Felsefesi Arasındaki Fark Üzerine adlı çalışmasına bakmak çok aydınlatıcıdır. Bu tezi kimsenin okuduğunu sanmıyorum. Marx burada iki düşünürün madde ve atom anlayışlarını karşılaştırır. Demokritos atomdan, Epiküros ise onun varyasyonlarından bahseder. Ve bugün bile fizik, kimya ya da biyoloji gibi bilimlerde temel parçacık olarak gördüğümüz atomu ilk dillendirenler onlardı. Üstelik biz bugün hâlâ onların kullandığı terimi kullanıyoruz. Demokritos “atom” dedi; biz de aynı kelimeyi söylüyoruz. Marx da bu düşünürlerin üzerine yazdı. Doktora tezinde, Demokritos ve Epiküros’un Doğa Felsefesi Arasındaki Fark başlığı altında bu iki düşünürü karşılaştırdı. Fakat çoğu insan Marx’ın bu tezini okumamıştır. Herkes Kapital’i okur, anlar, ondan yararlanır ki elbette doğrudur,

değerlidir ama Marx'ın doktora tezinde yazdıkları çok daha derin bir felsefi arka plan sunar. Üstelik o tezde yazılanların neredeyse tamamı bugün kuantum fiziğinde tartışılan konularla örtüşür. Hatta değişmeden tartışılıyor diyebiliriz. Daha da ilginç, bu tartışmalar Marx'ın anladığı anlamda devam ediyor ama kuantum fizikçileri bunun farkında bile değil.

Bugün kuantum üzerine yapılan tartışmalara, YouTube'daki videolara, konferanslara bakın; İngiliz, Alman, Fransız fizikçilerin çoğu Marx'ı okumamıştır. Einstein dahil... Oysa Marx'ın doktora tezi uzun bir eser değildir; yüz sayfayı bile geçmez. Ama orada atomdan, maddenin bölünmezliğinden, hatta kuantum fikrine çok yakın kavramlardan bahseder. Tabii bunu kendisi “kuantum” bildiği için değil; Epiküros ile Demokritos'un düşüncelerini karşılaştırdığı için yapar. Bu tartışmaların devamını getirememiştir belki ama orada kurduğu bağlantılar bugün bile geçerliliğini korur.

Dolayısıyla kaynak dediğimizde dönüp bakmamız gereken yerler aslında çok nettir. Bu düşünürlere, yani Demokritos'a, Epiküros'a ve Marx'ın onları ele alış biçimine bakıldığında, teknolojinin ve bilimin nasıl temellendiği çok açık biçimde ortaya çıkar.

Kitapta “Tarih tekerrür eder ama teknoloji etmez” diyorsunuz. Bu ifade, tarihin döngüsellliği ile teknolojinin ilerleyici doğası arasında bir gerilim kuruyor. Bu bağlamda, teknolojinin tarihsel determinizm üzerindeki rolünü nasıl konumlandırıyorsunuz?

Veysel Batmaz: Şimdi, tarih tekerrür eder denir ya, gerçekten de ediyor. İşte bugün atomdan bahsediyorsak, tarih tekerrür etmiştir. Neden? Çünkü Demokritos da atomdan bahsetmişti. Yani aynı kavram, aynı düşünce biçimi yeniden karşımıza çıktı. Bundan iki bin beş yüz, üç bin yıl önce konuşulan bir şeyin hâlâ merkezinde duruyorsak, demek ki tarih gerçekten de tekerrür ediyor. Ama Demokritos'un elinde hiçbir şey yoktu. O yalnızca zihinsel olarak doğaya bakıyordu. Toprağı eline alıp “bunun içinde atom var” diyordu. Havayı elleriyle tutmaya çalışıyor, “bunun içinde de atom var” diyordu. Yani ne mikroskobu vardı, ne laboratuvarı, ne de ölçüm aleti. Sadece duyularıyla, gözleriyle, belki de kulaklarıyla algıladığı dünyadan yola çıkarak doğayı anlamaya, açıklamaya çalışıyordu. Biz ise bugün aynı şeyi yani Demokritos'un hiçbir araçla göremediği şeyi dünyanın en gelişmiş lazer ışınli mikroskoplarıyla gözlemliyoruz. Şimdi ne oldu? Tarih tekerrür etti.

Ama teknoloji tekerrür etmedi.

Demokritos'un elindeki teknoloji neredeyse sıfırdı. Şimdi ise elimizde, çoğu insanın anlayamadığı, hatta kullananın bile tam olarak kavrayamadığı teknolojik yapılar var. Elektronlara, kuantumlara, kuarklara bakan mikroskoplar; uzayın derinliklerine ulaşan teleskoplar...

Yani tekrar eden tarih oldu, teknoloji değil.

McLuhan'ın “medya insanın uzantısıdır” yaklaşımını “zihinsel protez” kavramına genişletiyorsunuz. Bu yeni dönemde teknolojinin yalnızca insanın uzantısı değil, onun bilişsel ve varoluşsal bir parçası hâline gelmesini nasıl açıklarsınız?

Veysel Batmaz: Bu, konuşmayla açıklanabilecek bir şey. Zaten bugün dijital teknoloji dediğimiz şeyin iki kısmı var: bir tanesi donanım kısmı, diğeri de yazılım kısmı. Neden böyle? Çünkü insanda da aynı yapı mevcut. Bizim bir donanımımız var, vücudumuz bir de yazılımımız var zihnimiz. Hayvanlardan farkımız da bu. Yani zihin dediğimiz yazılım; vücut, yani beden dediğimiz ise donanım. Hatta bu noktada zihin-beden ayrımı dediğimiz şey gündeme gelir. Genellikle bu ayrımın Descartes tarafından yapıldığı kabul edilir. Cartesian felsefe, insan bedeniyle insan zihnini birbirinden ayırmıştır. Bedensel olarak değil de düşünsel olarak varoluşu temel almıştır: Düşünüyorum, öyleyse varım. Ancak Metot Üzerine Konuşmalar'ın beşinci bölümünü okursanız, orada bir ruh tanımı vardır yani bir anlamda zihin tanımı.

Aslında Descartes bir biyologdu; felsefeci veya fizikçi olmaktan ziyade insan anatomisiyle ilgilenen bir bilim insanıydı. O dönemde atardamarlar, toplardamarlar, kalbin ritmi gibi konular üzerine çalışıyor, bugünkü anlamda tansiyon kavramını açıklamaya çalışıyordu. Bu fizyolojik işleyiş üzerinden bir ruh tanımı yapıyordu. Yani ruhun bedenden bağımsız bir yerden gelmediğini, bedenin kendi içsel mekanizmalarıyla oluştuğunu söylüyordu. Tabii Descartes çok ciddi takibatlara uğramış, zahmetli bir dönem geçirmiş, tutuklanma korkusuyla yaşamış biriydi. Tanrıtanımaç olmakla suçlanıyordu. O da Galilei'nin başına gelenleri yaşamamak için bir tür felsefi strateji geliştirdi: Yazılarında bir yandan Tanrı'dan ve ruhtan söz etti, ama satır aralarında asıl anlatmak istediğini gizledi. Bence bu, gayet bilinçli bir kurnazlıktı. Böylece hem sansürden kurtuldu hem de ruhla bedenin, zihinle bedenin birlikteliğini ima etmeyi başardı. Zaten Cartesian düşünceye veya buna felsefe değil de “izm” demek daha doğru olur dikkatle baktığınızda, zihin ve bedenin her zaman bir arada bulunduğunu ve birbirinden ayrılamayacağını görürsünüz. Düşünüyorum, öyleyse varım cümlesinin diğer tarafı şudur: Düşünmüyorsan, yoksun. Yani varlık ile düşünce birbirinden koparılamaz.

Sonuçta zihinle bedenin ya da zihinsel protezlerin önemi burada yatıyor. Bu konuya farklı bir biçimde bakılıyor belki ama aslında bu farklılık da tam anlamıyla bir fark değil. Neden farklı olarak görülüyor, onu da çok anlamıyorum. Çünkü Marx'ın çok güzel bir sözü var; kimse pek hatırlamaz: Bana bir yel değirmeni verin, feodalizmi anlatayım; bana bir tekstil tezgâhı verin, kapitalizmi anlatayım.

Ne demek istiyor burada Marx? Üretim araçlarının yani zihinsel uzantıların, protezlerin toplumsal sistemleri belirlediğini. Düşünün, yel değirmenleri... Rüzgâr enerjisini kullanarak buğdayı un haline getiren bir mekanizma işletmeye başlıyor. Bunun sonucunda un tüccarları ortaya çıkıyor. Bu tüccarlar bir araya geliyor, birlikler kuruyor, devletin yapısına yerleşiyor. Ama başlangıç noktası kim? Yel değirmenleri. Feodalizmi yaratan şey tüccarlar değil, yel değirmenleri. Elbette bu sürece başka etkenler de katkıda bulunmuştur, ama asıl dönüştürücü mekanizma oradadır.

Dolayısıyla bütün bunlara baktığımızda zihin-beden ayrımı veya zihinsel ve bedensel protezler arasındaki farklar aslında ortadan kalkıyor. Yaşam bir bütündür. İnsan vücudu, hormonlarıyla, kan dolaşımıyla, pıhtılaşma sistemiyle bir bütün olarak çalışır. Bu süreçlerin yarattığı heyecanlara, duygulara ruh ya da zihin diyoruz.

Ve bunların yaptığı şey aslında hep aynıdır: üç temel işlev.

Hızlandırmak, kolaylaştırmak ve büyütme.

İnsanlık tarihi boyunca ister bireysel yaşamda ister toplumsal yapıda insan her zaman bu üç şeyi yapmaya çalışmıştır. Yemekte, ulaşım, üretimde, iletişimde... Her şeyin amacı yaşamı kolaylaştırmak, hızlandırmak ve büyütme.

Ama insanın bedeni ve beş duyusu bu amaçları gerçekleştirmeye yetmez. Bu yüzden onları uzatır, dışsallaştırır, protez haline getirir. McLuhan'ın dediği gibi medya, teknoloji ve araçlar bu uzantıların farklı biçimleridir. Marx'ın sözündeki anlam da tam olarak budur: üretim araçları, yani insanın zihinsel ve fiziksel uzantıları, toplumsal sistemleri dönüştürür. Feodalizmi yel değirmenleri, kapitalizmi tekstil tezgâhları yaratmıştır.

Dolayısıyla zihinle beden, düşünceyle araç, insanla teknoloji arasındaki ilişki hiçbir zaman kopmamıştır. Aksine, bunlar birlikte evrilmiştir. Her yeni teknoloji, insanın o üç temel amacını kolaylaştırmak, hızlandırmak, büyütme gerçekleştiren yeni bir protez biçimidir.

“Dijital ekümen” kavramınız, ulus-devlet sınırlarının ötesinde bir ağ-toplum düzenine işaret ediyor. Bu yeni yapıda egemenlik, yurttaşlık ve kimlik gibi modernitenin kurucu kavramları nasıl yeniden tanımlanıyor?

Veysel Batmaz: Ekümenlik kavramını ilk olarak Arif Dirlik'te gördüm. Onun bazı kitaplarını ve makalelerini Türkçeye çevirirken bu kavramla karşılaştım. Hatta kendisiyle, ölümüne dek süren kişisel bir dostluğum

da oluştu. Arif Dirlik, özellikle Çin üzerine çalışırken Çin'in içindeki kültürel politikaları ve politik yapıları anlatırken ekümenlik kavramının Çin'de uygulandığını söylüyordu. Tabii biz ekümenliği genellikle gündelik dilde bir dinsel yapının karşılığı olarak kullanıyoruz. Oysa ekümen aslında toprağa bağlılık anlamına gelir. Ekümen, ekonomi, eko gibi Yunanca kökenli kelimelerin hepsi toprakla ilgilidir. Bu bazen üretim yapılan toprağı, bazen üzerinde dolaşılan alanı, bazen de yaşanılan mekânı ifade eder. Dolayısıyla ekümenlik, o toprağa sahip olmayı ve o toprakla birlikte yayılmayı tanımlayan bir kavramdır. Bu kavram, Çin toplumunda özellikle hanlık dönemlerinden beri hem dillerin gelişimi hem politik yansımalar hem de geniş coğrafyalara yayılan büyük nüfusun birlik ilişkileri açısından görülür. Tam olarak tanımlanamasa da tanımlanması önerilen ve kullanılması giderek yaygınlaşan bir kavram olarak karşımıza çıktı.

Daha sonra dijitalizm üzerine çalışmaya başladığımda, bu kavramın network toplumu ve ağ toplumu gibi yapılarla kesiştiğini fark ettim. Kitabımda da değindiğim gibi, ağ toplumu veya dijital göçebeler (digital nomads) biçiminde insanların dijital ortamda bir araya gelerek kendi üretim ve tüketim tarzlarını oluşturmaları, bu yapıyı güçlendiriyor. Eğer bu durumu böyle ele alırsak, dijitalizm kapitalizmin bir evresi olmaktan çıkamaz.

Ancak görünen o ki insanlar dijitalizme hâlâ böyle bakmıyorlar. Zaten “dijitalizm” terimini dünyada kullanan çok az kişi var; beş ya da altı kişiden fazlası değil, ben de bunlardan biriyim. Genelde dijitalizasyon veya dijital dönüşüm gibi terimler kullanılıyor ama kimse kapitalizm ya da feodalizm gibi sistemsel bir anlam yüklemiyor bu sürece. Oysa ben dijitalizmi, yalnızca teknolojik bir dönüşüm değil, kendi başına bir üretim ve tüketim biçimi haline gelmiş yeni bir sistem olarak tanımlıyorum. Bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için ise bir sosyal, ekonomik ve politik tabana ihtiyaç var. Ben bu tabanı ekümenlik kavramında buldum. Çünkü eğer dijitalizmi kapitalizmin bir evresi olarak değil, onu ortadan kaldıran ve yerine yeni bir üretim-tüketim tarzı koyan bir sistem olarak düşünüyorsak, o zaman bu sistemin de kendine özgü bir toplumsal örgütlenmesi olmalıdır.

Ekümenlik tam da bu yapıyı karşılıyor. Yani ekümen dediğim şey; nasıl ki bugün Fener Rum Patriği kendini ekümenik olarak ilan ettiğinde, Yunanistan'daki takipçileri onun buyruklarına uyuyorsa, benim kastettiğim ekümenlik de buna benzer bir biçimde, dijital çağın kendi bağlamında işleyen bir yapıyı ortaya koyuyor. Çünkü dijital bir toplumda, yani dijitalizmin ekümenik bir politik yapısı içinde, örneğin Avustralya'daki bir dijital bireyle herhangi bir uygulama (aplikasyon) üzerinden aynı bağı kurabiliriz; aynı sistem içinde yer alabiliriz. Bu durumda bizim “Cumhurbaşkanımız” dediğimiz figür bambaşka bir anlam kazanır.

Dolayısıyla ulus-devlet, yurttaşlık, kimlik gibi kavramlar da dönüşür. Bu dönüşüm, net citizen (ağ vatan-daşı) kavramına benzer bir biçimde gelişebilir ama tam olarak onunla aynı şey değildir. Böylece yeni bir toplumsal form ortaya çıkar ve zaten ulus-devlet dünyanın nihai kaderi falan değildir. Tarih boyunca da böyle olmamıştır. Devlet çoktur ama her biri farklı biçimlerde var olmuştur. Ulus-devlet oldukça yeni bir yapıdır ve pekâlâ ortadan kalkabilir. Özellikle Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan ulus-devlet modeli, aslında tamamen bir kolaylık sonucudur. İnsan her zaman kolay olana yönelir. Örneğin bir fabrikatör için en kolay olan, ürettiğini hemen yakında satmaktır; bu da daha az maliyetli bir üretim biçimidir. Bunun için makineler bulunmuştur. Ben politik açıdan bakıyorum: bu yapıyı sürdürebilmek için birbirini anlayan, konuşan, iletişim kuran insan toplulukları gerekir. Bu toplulukları yönetmek için de devlete ihtiyaç duyulur. Ulusun tanımı neyse, devlet de onun yapısına göre şekillenir.

Devletin işlevi kolaylaştırmaktır. Kendini korumak için sınırlarına gümrükler koyar; kendi ürünlerinin dışarıya satılması için kolaylıklar yaratır. Gelsinler benden alsınlar ama ben onlardan almayayım anlayışı oluşur. Bugün Trump'ın yapmaya çalıştığı şey, aslında 200–300 yıl önce Fransa'da zaten yapılmış bir şeydir. Yani bu bir döngüdür, geçici bir durumdur.

Bu süreç sonunda “ekümen” tabiriyle tanımlayabileceğimiz bir yapı ortaya çıkar. Belki bu terim doğrudan kullanılmayabilir ama ekümenik yapıların oluştuğunu görebiliyoruz. Benim ekümenliği burada kullanmak-taki amacım, dijitalizmin kapitalizmin bir evresi olmadığını göstermek. Hatta daha da ileri gidersek, Varoufakis’in techno-feudalism (teknofeodalizm) dediği şeyin bile ötesinde bir yapıya işaret ediyor bu durum. Çünkü, aslında McLuhan’ın da daha önce söylediği gibi, biz yeni bir çağa değil, ortaçağa doğru gidiyoruz. O, küresel köy derken tam da bunu kastetmişti: modern biçimiyle feodalizme geri dönüş. Benim söylediğim ise bundan da eskiye, hatta mağara dönemine elbette burada metaforik anlamda dönerek yeni bir sosyal, ekonomik ve politik yapının doğduğudur. İşte ben buna ekümen diyorum.

Bu düşüncüyü geliştirdikten sonra yaptığım araştırmalar özellikle Google’daki taramalarım gösterdi ki, bu ekümenlik kavramı gerçekten de dijitalizm bağlamında ciddi biçimde tartışılmaya başlanmış. Çünkü bu kavram, dijital çağda ortaya çıkan yeni bir sosyo-politik evreni tanımlıyor: Yani ulus-devletlerin, kişilik haklarının, yurttaşlık kavramlarının, mahremiyetin ve genel olarak bütün toplumsal yapıların dönüşeceği; hatta bir kısmının yok olacağı ve insanlığın başka bir döneme geçeceği bir evreni.

Kısacası, ekümenlikten kastım tam olarak budur: dijitalizmin yarattığı yeni toplumsal düzenin, kapitalizmin ötesine geçerek kendi sosyo-politik evrenini kurduğu bir aşama.

Dijitalizmde güç, sermayeden veriye kayıyor diyorsunuz. Bu durumda veriyi elinde tutan yapılar yeni bir egemen sınıf oluşturuyor mu? Dijital çağın sınıfsal dinamikleri sizce hangi ekseninde şekilleniyor?

Veysel Batmaz: Şimdi dijitalizmde ve ekümenizmde, yani ikisini bir araya getirdiğimizde, bir egemenlik ilişkisi yok. Hatta bu noktada Karatanin’in izonomi diye tanımladığı bir terim var. Onu daha sonra keşfettim. Karatanin önemli bir Japon Marxisttir. Demokrasi ile izonominin birbirine karşıt olduğunu ve izonominin İyonya’da yani bugünkü Batı Anadolu’da ortaya çıktığını, demokrasinin ise Atina, Sparta gibi Peloponez tarafında, yani bugünkü Yunanistan coğrafyasında geliştiğini anlatıyor. Bu kitabın Türkçe çevirisine rastladım. Karatanin’i biliyordum ama düşüncesinin bu yönde evrildiğini tahmin etmemiştim. Orada şöyle bir saptama yapıyor: egemenlik ilişkisi, bizim demokrasi dediğimiz eski Yunan, özellikle Atina demokrasisi döneminde de aslında aynı formasyonun farklı bir coğrafyada uygulanmasıyla ortaya çıkmıştır. İzonomi eşitlikçilik demektir; izo eşit anlamına gelir, eski Yunancadandır. Bu kitabı okuduktan sonra fark ettim ki, dijitalizm ve ekümenizmde gerçekten bir egemenlik ilişkisi yok.

Neden yok? Çünkü egemenlik ilişkisi bir şeye sahip olunduğu anda başlar. Egemenlik, sahiplik ilişkisidir. Bu sahiplik ilişkisi de politikanın doğuşudur. Engels’in Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni kitabında anlattığı çerçeve de budur. Fakat dijitalizmde böyle bir sahiplik yok. Neden yok? Çünkü örneğin bugün siz bir ChatGPT kullanmaya başladığınız anda, dünyanın bütün verilerine dolaylı biçimde erişim sahibi oluyorsunuz. Aslında ChatGPT ya da genel olarak yapay zekâ dediğimiz şey, henüz tam gelişmemiş bir model. Şu anda yaptığı şey, çok gelişkin bir arama motoru gibi çalışmak. Ne demek bu? Biz, bu sistemlerin çok gelişmiş arama motorları olarak verilerin sahibi olduklarını düşünüyoruz. Kullandığımızda da görüyoruz ki, bizim verilerimizden veya başkalarının verilerinden elde ettiği enformasyona çok yakın, hatta birebir sonuçlar üretebiliyor. Ve bu sonuçlar işimize yarıyor. Peki bu ne demek? Kim sahip o zaman? Ben sahip değil miyim? Çünkü orada bir şey soruyorum. O da bana yanıt veriyor. Benim sorduğum soruya karşılık olarak sistem tüm verileri tarıyor, nerelere erişiyorsa, oradan bir formülasyon oluşturuyor ve bana sunuyor. Tamam diyorum, ben bunu böyle çözdüm, sorunun cevabını aldım.

Peki bir kapitalist ne yapıyor? O, kendi odasında oturuyor; rekabet, reklam, pazar payı, kâr gibi kavramlar üzerine düşünüyor. Öğrenmeye çalışıyor. Ama bütün bunlara ulaşabilmesi için sermayesi olması gerekiyor. Oysa orada çalışan işçinin, bu süreçte ne olup bittiğinden haberi bile yok. Dolayısıyla orada bir egemenlik ilişkisi doğuyor. Ama burada öyle bir egemenlik ilişkisi yok. Mesela Amazon’a bakalım: Amazon’da kim egemen? Ben miyim? Evet, bir anlamda ben egemenim. Çünkü bu tür bir uygulama olmadan ulaşmaya-

çağım herhangi bir tüketim nesnesine artık daha kolay ve daha ucuz erişebiliyorum. Bu sayede birçok sorun çözülüyor, sistem daha fonksiyonel hale geliyor. Ürün çeşitliliğini görebiliyorum, karşılaştırma yapabiliyorum. Geleneksel alışverişte bir mağazaya gittiğinizde, en uygun ürünü bulmak için bütün mağazaları gezmeniz gerekir. Üstelik oradaki satıcılar da ürünlerini size “en iyisi bu” diyerek pazarlamaya çalışır. Tabii ki Amazon’a da olumsuz yaklaşan insanlar var. Ancak bu durumda veri kimin elinde? ChatGPT gibi bir sistemi ele alırsak, o veriyi kullananın elinde. Çünkü ChatGPT satılmıyor, parayla satın alınamıyor. Yani sahiplik, dolayısıyla egemenlik ilişkisi ortadan kalkıyor.

Bu durumu bir adım daha ileri götürebiliriz. Şu anda 3D printer’lar var. Kitabımda bu konuda bazı örnekler de verdim. Eğer bir 3D printer aracılığıyla tüm ihtiyaçlarımı karşılayabiliyorsam ve gerekli malzemelere Amazon gibi tedarikçiler aracılığıyla erişebiliyorsam, o zaman fabrikaya ne gerek var? Markalara ne gerek var? Neden bir başkasının egemenliği altına gireyim? Elimdeki 3D printer bir fabrika gibi çalışıyor. Malzemeler internet üzerinden bana gönderiliyor. Şu anki koşullardan bahsediyorum. Dolayısıyla ben, bu şekilde kendi otomobilimi bile üretebilirim. Hatta bugün 3D printer’larla silah yapanlar var. Bu konuda ABD’de davalar açıldı. Çünkü Amerikan Anayasası’na göre press yani baskı özgürdür; 3D printer da “baskı makinesi” sayıldığı için, hukuken özgürlük alanına giriyor. Dolayısıyla dijital teknolojiler garip hukuki durumlar da yaratıyor.

Sonuçta baktığımızda, veri, kaynak ya da algoritmanın bilgisi, know-how, patent gibi kavramlar kimsenin tam mülkiyetinde değil. Çünkü ChatGPT bir yazılım olarak bir kişiye ait değil, hepimiz kullanıyoruz. Tabii burada bütün bu iletişimsel araçların önemli bir özelliği var: externalities, yani dışsallık. Örneğin, dünyada bir tek buzdolabı bende olsa, sadece benim peynirim, etim soğur; sizde buzdolabı yoksa yiyecekleriniz bozulur. Ama bir cep telefonu sadece bende olsa, işe yaramaz. Sizde de olması gerekir, başkasında da. Yani teknolojinin çalışabilmesi için dışsallık gerekir. Dışsallığı olan herhangi bir teknolojinin egemeni olamazsınız. Örneğin ben iPhone kullanıyorum, Android değil diyeyim, iPhone ayrı bir şirket, Android ayrı bir şirket. Bunların birbirleriyle konuşabilmesi için, patentler ve şirket sırları paylaşılır. iPhone, Google veya Samsung’la belirli teknolojilerini paylaşır; çünkü aksi halde iPhone kullanıcıları ayrı, Android kullanıcıları ayrı bir ulus-devlet gibi olurdu. Bu sistem işlemezdi. Dışsallık gerçekleşmezdi. O zaman üretici ne yapsın? Beş kişiye mi satsın? Hayır. Herkes kullanmalı ki o teknoloji kullanılabilir, hızlandırıcı, kolaylaştırıcı ve büyütücü hale gelsin.

Dolayısıyla bu açıdan baktığımızda, egemenlik veya dijital dünyadan kaynaklanan ama kapitalizmin içinde hâlâ sürdüğünü bildiğimiz bütün bu sorunların ortadan kalkmaya başladığını görüyoruz. Tabii şunu da söylemiyorum: dijitalizm insanlara mükemmel bir eşitlik, ütopyacı bir refah toplumu sunmuyor. Elbette yeni çatışmalar, yeni çelişkiler ortaya çıkacak. Ama bunlar kapitalizmdeki çelişkilerle aynı olmayacak; tür, biçim ve işleyiş açısından farklı olacak. Egemenlik ilişkisi dediğimiz şey, şirket sırrı, patent veya üretim bilgisinin paylaşılmaması üzerine kuruludur. Bugün copyright, patent, marka gibi kavramlar bunun örnekleridir. Ancak dijital dünyada bu sahiplik biçimleri giderek anlamını yitiriyor. Evet, şu anda hâlâ Samsung ve Apple gibi şirketler arasında patent davaları sürüyor ama bunlar kapitalist üstyapının kalıntılarıdır. Bu sistem yavaş yavaş dönüşecek, zamanla başka bir forma evrilecektir.

Bu dönüşümün en büyük dinamiği ise kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki çatışmadır. Değişim değeri ortadan kalktıkça, sınıflı toplumların yapısı da değişir. Artık değişim değeri yoksa, yalnızca kullanıyorum ve bitiyor. Sahiplikten değil, kullanım üzerinden tanımlanan yeni bir düzen ortaya çıkıyor.

Mülkiyet kavramı değişiyor aslında..

Veysel Batmaz: Tabii, aile, mülkiyet, devlet, tümü... Ama yerine ne geleceğini bilmiyorum. Yani açıkçası bunun bir gül bahçesine dönüşeceğini de düşünmüyorum.

Freud’un “ilerleme mutluluk getirmez” önermesini dijital çağ bağlamında yeniden düşünüyorsunuz. Bugünün dijital özelliği, sürekli çevrimiçi olma hâli ve hız kültürüyle birlikte yeni bir yabancılaşma biçimi mi üretiyor?

Veysel Batmaz: Bugünkü çerçeveden bakarsanız, evet, üretiyor tabii. Yani bugünkü paradigmlar kullanım değeri, değişim değeri, mülkiyet ilişkileri, egemenlik ilişkileri, ulus-devlet ya da onun dışındaki yapılar vesaire... Bugün paradigma dediğimiz olguğu oluşturan bütün bu unsurlara baktığınızda, insanların sürekli bir ekrana bakması, kendi aralarında konuşmamaları gibi davranış biçimleri, bir “sorun” yaratıyor gibi görünebilir ya da solun söylediği biçimiyle yabancılaşma olarak okunabilir.

Ama ben yıllar önce, derslerde öğrencilerime iki şey söylemiştim. O zamanlar akıllı telefonlar yoktu; Nokia’lar, Ericsson’lar vardı büyük, kütük gibi telefonlar. Demıştim ki: “Bir gün gelecek, bu telefonlar banka olacak.” Herkes gülmüştü. Bir de şöyle demiştim: Bir gün bütün ilişkilerinizin dışında, internette kurduğunuz ilişkilerle sosyalleşeceksiniz.

Şimdi bunun tersini söylüyorlar. Yani sosyalleşme azalıyor, insanlar yalnızlaşıyor diyorlar. Oysa süreç tersine işliyor. Evet, banka dediğimiz şey artık telefonun içinde ama bir de Bitcoin çıktı. Bitcoin, bankaya tamamen karşı bir şey. Artık merkezi bir para birimi değil. Üstelik sahtesi bile yapılamıyor. Diğerlerinin sahtesi yapılabiliyor ama bunun yapılamıyor. Aynı şekilde, internet sayesinde sosyalleşiyoruz. Arkadaşlıklar kuruyoruz, gruplar oluşturuyoruz. Hiç tanımadığımız, hiç görmediğimiz insanlarla bağ kurabiliyoruz. Uzak yerlere gidip oradaki insanlarla ilişki kurmamızı sağlıyor internet. Dolayısıyla her olayın bir paradigması vardır. O paradigmanın içinden baktığınızda, o şey size iyi görünmeyebilir. Galileo ile Kopernik’in kiliseyle yaşadığı çatışma da buydu. Kilise, Batlamyus paradigmasıyla bakıyordu. Kopernik ise evren sizin dediğiniz gibi değil dedi. Büyük bir çatışma yaşandı; 300–400 yıl sürdü. Bruno’yu yaktılar, Malebranche’ı sürgüne gönderdiler, bilim insanları mahkûm edildi. Bugün de benzer şeyler olacak. Ama teknolojik açıdan baktığımızda, bu dönemde yaşanan çatışmalar geçmişe göre çok daha az acı verici olacak. Orta Çağ’daki çatışmalara, kölecî döneme, hatta toplayıcı-avcı toplumların çatışmalarına bakın; hepsinde büyük dramlar, trajediler yaşanmış, zaten o yüzden “trajedi” türü doğmuş.

Dijitalizmin ise bir trajedisi olmayacak. Dijitalizm döneminde trajedi yazılmayacak. Hiç kimse trajik bir hayat yaşamayacak. Kötü yaşamak ya da iyi yaşamak başka bir meseledir ama bu dönem, dramatik bir dönem olmayacak. Yine de, elbette, bir gül bahçesi de olmayabilir dijitalizm.

Marx’ın üretim ilişkileriyle McLuhan’ın iletişim biçimlerini birleştirdiğinizde, ortaya çıkan tablo bize dijital çağın yeni ideolojisi hakkında ne söylüyor? Dijitalizm ideolojiyi görünmez mi kılıyor, yoksa daha incelikli biçimlerde mi yeniden üretiyor?

Veysel Batmaz: Genel ideolojiyi tanımlamak, aslında ideoloji kavramına nasıl yaklaştığınızla ilgili bir şey. Ben bundan burada da bahsettim sanırım, belki başka yerlerde de dile getirmişimdir. İdeoloji kavramı aslında Napolyon’un ortaya attığı bir şey. Napolyon, kendisini eleştiren düşünürler için “Onlar ideolog, ben politikacıyım. Onlar konuşur, ben iş yaparım; giderim, ısrar ederim, uygulamam.” demiştir. Yani bir bakıma ideoloji kelimesini dilimize borçlu olduğumuz kişi Napolyon’dur. Ama bir de ideaoloji dediğimiz bir şey var. Peki ideaoloji nedir? Aslında ideoloji, geleceğe dair bir tasavvurdur. Bugünkü hayatı beğenmememizden ya da ondan tatmin olmamamızdan doğan bir umuttur ideolojilerimiz. Adına ister dinsel ideoloji deyin, ister seküler ideoloji, ister bambaşka bir şey... Fark etmez; sonuçta hepsi birer ideal’dir. İşte bu nedenle, ideoloji dediğimiz şey, Platon’un idea kavramıyla da yakından ilişkilidir. Yani biz aslında her defasında bir ideal yaratıyoruz, buna da ideoloji diyoruz. Kökeni de zaten ideal’dir; ideal’in bilimi anlamına gelir. Bugün biz bunu sadece düşünce sistemi gibi algılıyoruz ama kelimenin kökü aslında ideal olanın bilgisi, yani ideallerin sözlüğü anlamını taşır.

Bu açıdan bakınca ideoloji, sadece bir düşünce değil, geleceğe uzanan bir zihinsel harekettir. Zaten biz bu konuşmanın başından beri konuşmayı bir teknoloji olarak tanımladık yani insanın uzantısı olarak. İdeoloji de bunun zihinsel uzantısıdır; geleceğe doğru uzanan tarafı.

Çünkü neden? İnsanın mutluluk, şefkat, rahatlık, konfor gibi arzularla ördüğü bir anlam dünyası var. Bu semantik bir düzlemde oluşuyor. Ama bu arzuların hepsinin altında aynı üç şey yatıyor: kolaylık, hız ve büyüklük. Bakın her şeyde bu var. Aşk yaşıyorsunuz, kolay olsun istiyorsunuz. Hızlı olsun istiyorsunuz. Büyük olsun istiyorsunuz. Ama aşk dediğimiz şey bu kavramlarla tanımlanabilir mi? Hayır. Ama yaşadığımız biçimiyle, içinde bulunduğumuz çağda her şey buna dönüşüyor.

O zaman ideoloji nedir? İşte tam olarak bu: Hayatı kolaylaştırma arzusu. Daha hızlı, daha büyük, daha işlevsel bir dünya kurma isteği. Yani ideoloji aslında daha iyi bir teknolojiyi, daha gelişmiş bir yaşam biçimini tasarlama düşüncesidir. Ve bu yüzden hız dediğimiz şey, teknolojinin bize verdiği hızdır. Herkes şunu düşünür: tekerlekten buhar makinesine kadar yüzyıllar geçti, buhar makinesinden yapay zekâya ise sadece yüz yıl. Neden? Çünkü teknolojinin hızı değişti. Buhar makinesini bulduğunuzda, yapay zekâya ulaşmak artık an meselesidir. Ama tekerlekten buhar makinesine ulaşmak çok daha zordur. Çünkü tekerlek yavaştır. O gün için hız kazandırmıştır belki ama bugünün dünyasını hâlâ tekerleğe bağlarsanız, yavaşlarsınız. Neye bağlayacaksınız? Yapay zekâya bağlayacaksınız. Çünkü o hızlı.

Kitabınızda “Dijitalizm, kapitalizmin mirasını devralan ama insanın doğasını farklı temeller üzerine kuran bir çağdır.” diyorsunuz. Bu yeni çağda insan-doğa-teknoloji üçgeninde en radikal kırılma nerede yaşanıyor?

Veysel Batmaz: Ben şimdi burada başka bir konuya geçmiş gibi olacağım ama aslında hiç de geçmiyorum. Çünkü Marx’a baktığınızda, onun bütün eserlerinde politik devrimlerle alay ettiğini görürsünüz. En fazla ilgilendiği iki örnek var: 1871 Paris Komünü ve 1848 Devrimi. Onlar da politik devrimler. Hatta Fransız Devrimi için yarata yarata Bonaparte’ı yarattı diyerek, politik devrimlerin nasıl kendi karıştını doğurduğunu anlatıyor. Yani iktidarı el değiştiren ama aşağıdaki yapıya dokunmayan devrimlerle çok ilgilenmiyor Marx. Onlar ona göre yüzeysel, neredeyse kozmetik hareketler. Ama buna rağmen, devrim kelimesini güçlü bir biçimde kullanıyor ve bunun altını toplumsal devrim olarak çiziyor. Hatta diyor ki, bugüne kadar iki tane büyük toplumsal devrim yaşandı: biri tarım devrimi, diğeri sanayi devrimi.

Şimdi bunu bugüne taşıdığımızda, dijital devrim de aslında böyle bir şey yani devrim gibi görünen ama özünde evrimsel bir süreç. Bunlar birbirini yok eden şeyler değil, birbirini doğuran şeyler. Biri olmadan diğeri olmaz. Tarım olmasa sanayi olmazdı; ateşin evcilleştirilmesi olmasa tarım olmazdı; yemek pişirme olmasa insanın sindirim sistemi evrimleşmezdi. Düşünsene, insanın pişmiş et yemesi bile tamamen bir tesadüf aslında: orman yanıyor, avlandığı hayvan orada yanmış halde duruyor, onu yiyor, daha kolay sindirdiğini fark ediyor ve o andan itibaren pişirmeye başlıyor. Yani insanlık tarihinin en büyük dönüşümlerinden biri aslında bir orman yangınıyla başlıyor. Dolayısıyla bunların hiçbirisi bir anda patlayan devrimler değil. On binlerce yıl süren, birbirini üreten dönüşümler. Marx’ın kastettiği toplumsal devrim bu. Aralarında on bin yıl fark var neredeyse. Şimdi böyle bir şeye devrim demek bizim bugünkü aceleci bakışımızla çelişiyor tabii. Biz devrimi hep bugün olsun, yarın sabah değişsin diye düşünüyoruz ama Marx’ın devrim anlayışı evrimsel. Politik olanı değil, toplumsal olanı dönüştüren bir şey. Ve işte bu yüzden ben diyorum ki, teknoloji belirliyor artık her şeyi. Çünkü teknolojinin tamamı insanın zihinsel kapasitesinin bir ürünü. Konuşabilmesi, düşünebilmesi, semboller yaratabilmesi... Hepsi birer teknoloji zaten. Dolayısıyla teknoloji insanın evriminin bir uzantısı. Ve bu yüzden teknolojik değişimler, politik çatışmalardan çok daha kalıcı. O yüzden çatışma dediğimiz şey de artık sınıflar arasında değil, zihinler arasında yaşanıyor. Biz bunu tarih boyunca hep sınıflar arasında, ideolojiler arasında sandık ama bana kalırsa asıl çatışma, düşünce biçimleri arasında. Bize tarihi bu şekilde okutuyor olabilirler ancak ben tersinden de okunması kanaatindeyim. Nitekim, McLuhan’ın iletişim biçimleri dediği şeyle Marx’ın “üretim biçimleri” arasında da bence fark yok. McLuhan her ne kadar kendini anti-

Marxist diye tanımlasa da, söyledikleri aynı yere varıyor. İkisi de diyor ki: üretim biçimi ya da iletişim biçimi, insanın varoluşunu belirler.

Peki dijitalizm ile kapitalizmi birbirinden ayıran kırılma anı tam olarak hangi tarihsel ya da düşünsel sürece karşılık geliyor?

Veysel Batmaz: Bence öyle bir kırılma anı yok. Bu, devam eden bir süreç. Kapitalizmin kendi içindeki dinamik, artık başka bir teknoloji tarafından yok edilir hâle geliyor. Bugün internet dediğimiz şey, devletlerin denetiminde, kablolarla, veri akışlarıyla, Wi-Fi sistemleriyle yürüyen devasa bir yapı değil mi? İstedikleri zaman erişimi kesebiliyorlar, istedikleri zaman açabiliyorlar. Yani görünürde tümüyle devlet kontrolünde bir sistem. Fakat öyle mi gerçekten? Hayır, çünkü artık öyle teknolojiler geliyor ki herkes kendi internetine sahip olabilecek duruma geliyor. Düşünsene, her bireyin elinde internette dolaşan kadar büyük bir bilgi deposu var. Bu cihazlar, hava akımlarını kullanarak birbirini görebiliyor, birbirleriyle doğrudan iletişim kurabiliyor. Böyle bir durumda artık merkezi bir internet altyapısına gerek kalmaz. Dolayısıyla devleti bu veri dolaşımının efendisi hâline getiren o tekel yapısı da çöker. Ve evet, şu anda bu tür cihazlar geliştiriliyor. Örneğin yeni nesil hard diskler var; bu diskler bütün interneti değilse de büyük bölümünü kapsayacak kadar bilgi barındırabiliyor. İnternete bağlı olmadan bile arama yapabiliyorsun. Yani aslında her şey orada, çevrimdışı ama erişilebilir. Bu noktada şöyle sorulabilir:

Kaybolmak diyebilir miyiz buna? Biraz soyutlaşmak, görünür olmaktan uzaklaşmak bu dijitalizmin bize getirdiği bir avantaj mı acaba?

Veysel Batmaz: Kaybolmak burada kendini saklamak anlamına geliyor. Ve bu da bence dijital çağın en büyük avantajlarından biri. Mesela dijital güvenlik, bugün analog hayattaki güvenlikten çok daha sağlam. İnsanların paraları, kimlikleri, özel bilgileri çalınabilir elbette; evet, dijital hayat istismar edilebilir ama aynı sistem bu istismarı telafi edecek mekanizmaları da kendiliğinden yaratıyor. Her çağın, her üretim biçiminin kapatamadığı bazı eksiklikler olur; dijitalizmin de var. Ama o eksikliklerin büyük kısmı enformasyon yetersizliğinden kaynaklanıyor. Bakın, avcı-toplayıcı toplumlarda insanın enformasyonu çok sınırlıydı. Girdiği ormanda hangi hayvanla karşılaşacağını, neyin tehlikeli olduğunu bilemezdi. Ama bugün bilebilir. İşte bu fark, dijitalleşmeyle gelen en temel değişim. Dolayısıyla artık o türden bir belirsizlik kalmıyor. İnsan daha güvenli yaşıyor, çünkü neyle karşılaşacağını öngörebiliyor. Bilemediği şey neredeyse kalmadı. Bugün elinde bir akıllı cihaz varsa, sağlığın yerindeyse, öğrenemeyeceğin, ulaşamayacağın hiçbir şey yok. Belki istemiyorsun, belki ihtiyaç duymuyorsun ama erişim imkânın var. Ve bu da yeni bir güven biçimi yaratıyor: Bilgiye erişim sayesinde oluşan bir güven. Artık insan, bilmediği için değil, bildiği için güvende. Çünkü biliyor, dokunabiliyor, ulaşabiliyor. Yani dijital çağda güvenliğin temeli, bilginin kendisi. “Biliyorum” dediğin anda aslında “güvendeyim” demiş oluyorsun.

Son olarak, “Cesur Yeni Dünya” metaforunuzla insanlığı “daha cesur ama daha karmaşık” bir geleceğe davet ediyorsunuz. Bu dünyada insanın varoluşsal sınavı ne olacak sizce? Dijital çağın öznesi, kendini hangi değerler üzerine yeniden inşa edebilir?

Veysel Batmaz: Şimdi burada, bu insan merkezli ya da humanist diye tanımladığımız paradigmayla baktığımızda, insanların böyle bir şeye ihtiyaç duyduğunu görüyoruz. Yani insan diyor ki: Ben evrenin en önemli varlığıyım, bu topluluğun da önemli bir kişisiyim. Antropomorfik ya da antroposentrik bir şekilde, kendini öne çıkaran değerlere ihtiyaç duyuyor. Bunun sebebi de egemenlik ilişkileri ve ezilme dediğimiz olgu. Bir insan eziliyorsa, buna karşı bir savunma mekanizması geliştirir. Bunu hayvanlarda da, bitkilerde de görürüz. Bir bitkiye güneş gelmiyorsa, o da dalını güneşe doğru uzatır. Kendini önemsetir, istediği şeye ulaşabileceği bir biçim alır. Yani antropolojik olarak baktığımızda, bu insanlığın ve tüm canlı varlıkların ortak bir refleksidir. Fakat ne zaman ki kıt kaynak dediğimiz şey ortadan kalkmaya başlar yani ihtiyaç duyulmaz hâle gelir ya da sonsuz kaynak durumu oluşur o zaman insanın kendini bu kadar merkeze koymaya da

gerek kalmaz. İnsan onuru, insan değeri gibi kavramlar, bir savunma refleksi olmaktan çıkar; çünkü artık varoluşuna yönelik bir tehdit hissetmiyordur. O zaman insan, kendini evrenin bir parçası hâline getirmeye başlar. Bunu ne sağlar? Bilginin, enformasyonun artık her yerden erişilebilir olması. Yani en uzak yıldızdan bile bilgi gelebilir hâle geldiğinde... Bugün bakınca bu imkânsız gibi görünüyor, ama 50 yıl önce de cep telefonu imkânsızdı. Jules Verne’in hayal ettiği şeyler bir zamanlar delilikti ama hepsi oldu. Yani, insanın bugünkü merkez algısı da bir gün çözülmeye başlayacak. Bugün insan onuru, insanın kendini önemsemesi, eşref-i mahlûkat gibi kavramların hepsi bu antroposentrik dünya anlayışının ürünleri. Ama düşün: ben varoluşuma yönelik hiçbir tehdit hissetmiyorsam neden onurlu olayım ki? Yani böyle bir ihtiyacım olmaz. Hatta olmuyor da zaten. Çok güvencede yaşayan biri için onur, artık bir değişim değeri taşıyor. O sadece kendi içinde var ama tedavülde değil. Çünkü sadece mallar değişim değerine sahip değildir düşünceler, duygular da öyledir. Ben onurluyum dediğinde aslında benim değişim değerim yüksek diyorsun. Yani beni kolay değiştiremezsin, satın alamazsın, çünkü onurum var. Ama o da bir tür mülkiyet ilişkisi. Ve eğer kıt kaynak ortadan kalkarsa, bu onur, değer, merkezilik gibi kavramlar da anlamını yitirir. İnsan, antropolojik biçiminin dışına çıkan yeni bir varlık hâline dönüşür. Bugün Harari’nin, Acemoğlu’nun, Varoufakis’in ya da Google’ın bazı yöneticilerinin bu kadar endişe duymalarının nedeni de tam olarak bu. Onlar “insanlık yok oluyor” diyorlar ama aslında korktukları şey kapitalizmin yok olması. Onun devam etmesi için uğraşıyorlar. Ama bunu açıkça söylemiyorlar; insan onuru gidecek, yapay zekâ bizi esir edecek diyorlar. Sanki zaten esir değildik gibi... Yapay zekânın değil de doğanın, doğallığın esiriyiz biz. Yani mesele burada paradigmayı değiştirebilmekte. Dijitalizm tam da bunu yapıyor: paradigmayı değiştiriyor. Kuantum fiziği de öyle mesela. Kuantum, klasik fiziğin aklına, mantığına uymuyor ama var. Varlığıyla paradigmayı değiştiriyor. Ve biz artık hem evrene hem insana hem de bilginin doğasına başka bir gözle bakmaya başlıyoruz. Bu olacak. İnsan, onur, merkez, “benlik” gibi kavramların kendisini nasıl şekillendirdiğini fark edecek ve bunlardan yavaş yavaş sıyrılacak.

Zaten barika-yı hakikat, müsademe-i efkârdan doğar derler; yani hakikatin kıvılcımı fikirlerin çarpışmasından doğar. Belki bu da bir şeyleri düşündürür insanlara. Zaten bütün bunları o yüzden konuşuyoruz. Ama şunu da vurgulamak isterim: dijital kelimesini aslında çok beğenmiyorum. Fakat bir kez kullandık, artık böyle gidiyor. Aynı kapital kelimesi gibi. O da başlangıçta var olanı tanımlamıyordu ama zamanla öyle bir anlam kazandı. Dijital de, dijitalizm de aynı yolu izleyecek. Bu büyük olasılıkla tarım devriminde olduğu gibi, insanların üretim biçimlerini değiştirecek. Tarımda teknoloji toprakla birleşti, sanayi devriminde makineyle. Şimdi ise bilgiyle birleşiyor. Galile teleskop sayesinde gördü; Kopernik ise teleskop olmadan gördü, çünkü onun zihninde matematik vardı. Matematik onun zihinsel teleskobuydu. Yani teknolojinin sadece fiziksel değil, zihinsel bir yanı da var. Dolayısıyla teknoloji dediğimiz şeyin mantığını anlamak gerekiyor. Bu da kolay bir şey değil tabii, özellikle içinde yaşarken. Ama eğer determinizm diye bir şey varsa, onun en açık örneği buradadır. Çünkü tarihe de, dünyaya da, insana da baktığında, bu çok açık şekilde görülüyor. Biz yazarken kalemi görmüyoruz mesela. Ama o kalem olmasa düşünceyi aktaramayız. Çivi yazısı, tablet, matbaa... Hepsi düşünceyi mümkün kıldı. Yani düşünceyi yaratan şey de bir tür teknolojidir. O araçlar olmasa düşüncenin aktarılmasına bile gerek kalmazdı. Bu yüzden benim son olarak söyleyeceğim şey şu: Teknolojinin mantığını anlamak lazım. Bu bir buluş meselesi değil, bir varoluş biçimi. Ben bu kitabı yazarken özellikle McLuhan’dan ve Heidegger’den çok etkilendim. Onların düşüncelerini postmodern okumalarla birleştirip Marx’ı yeniden yorumlamaya çalıştım. Ve şunu fark ettim: Lenin bile Marx’ın eserlerinin yüzde seksenini okumadı, çünkü Marx’ın öldükten sonra basıldı onlar. Yani bir paradigmayı değiştirmek istiyorsak, o paradigmanın dışına çıkmamız gerekiyor. Teknolojiyi küçümsememek lazım. Çünkü daha önceki teknolojiler sadece belli kesimleri etkilerdi. Ama dijital teknoloji herkesi kapsıyor. Dijital olmayan bir yaşam neredeyse imkânsız artık. Pulluksuz yaşanırdı, traktörsüz yaşanırdı, tekstil atölyesi olmadan yaşanırdı. Ama bugün dijital olmadan yaşanmaz.

Çünkü o, hayatın anahtarı. Ve o anahtarın neyi açtığını anlayabilmek için, insanla doğa arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmek gerekiyor.

Yazar Bilgileri
Author Details

Yağmur Gümüşboğa (Öğr. Gör. Dr.)

¹ İstanbul Beykent Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Halkla İlişkiler ve Tanıtım programı, İstanbul, Türkiye

0000-0001-5055-5440

yagmurgumusboga@beykent.edu.tr

Irmak Taştan Kaplan

² İstanbul Üniversitesi, Yeni Medya ve İletişim Yönetimi Yüksek Lisans Programı, İstanbul, Türkiye

0009-0003-0990-0400

